

A 18. SZÁZAD KÖZÖSSÉGI HÁLÓJA: A DIÁKEMLÉKKÖNYVEK

RAB IRÉN PhD:
E-mail: irab@web.de

DOI 10.23716/TT0.24.2020.18

Absztrakt

„Emlékkönyvek nélkül nem lehet diáktörténelmet írni.” — írta Otto Deneke német kultúrtörténész. A diákemlékkönyv — album amicorum — az egyetemjárók kifejezetten erre a célra készített üres lapokból álló könyvecskéje volt. Ebbe írtak bele a professzorokkal, majd diáktársakkal, később mindenkivel, akit vándorlásuk során arra érdemesnek találtak. A 18. századtól magyarországi diákok sem indultak útnak emlékkönyv nélkül.

Az emlékkönyvek társadalmi, közösségi és szakmai kapcsolatrendszereket, műveltséganyagot és gondolkodásmódot tükröznek. Nyomon követhető, hogy az albumtulajdonos hol járt, mit csinált, kikkel találkozott, hogyan gondolkodott és milyen kapcsolatokat ápolt. Modern szociológiai megközelítésben az emlékkönyvi bejegyzések egy társadalmi csoport vagy kisebb közösség kapcsolati hálóját vetítik ki.

CSEH-SZOMBATY Sámuel (1757–1838) eddig publikálatlan emlékkönyvei útinaplójával kiegészítve számos információval szolgálnak arra vonatkozóan, milyen ismereteket sajátított el peregrinációi során, milyen volt az orvospépzés, a betegellátás és a kórházak színvonala a 18. század végi Németországban, és milyen volt az orvostársadalom kapcsolatrendszere. Az arisztokrácia kapcsolati hálóját báró Podmaniczky II. Sándor albumjainak (1758-1831) emlékkönyveiben követhetjük nyomon, inscriptioiból pedig a 18. század végi németországi irodalmi és kiadói hálózat sokszínűségét ismerhetjük meg.

Kulcsszavak: album amicorum, peregrináció, kapcsolati háló, mentalitás, egészségügy, 18. század

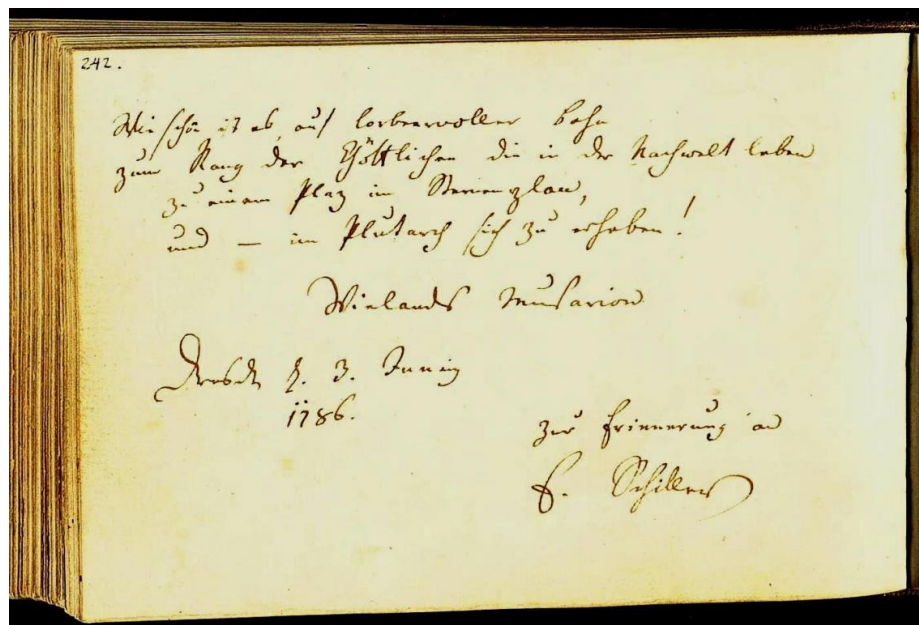

A számítógépes adatbázisok létrejötte és elterjedése az utóbbi évtizedben lehetővé tette egy eddig elhanyagolt kultúrtörténeti forrás, a peregrinációs emlékkönyvek feldolgozását és publikálását. Az emlékkönyv-használat főúri szokásként indult a 16. század elején. Az előkelő rokonok, ismerősök,

vendégek és családtagok jobbára csak nevüket, rangjukat valamint a családi címert jegyezték be emlékként a gazdag díszítésű, bőrkötéses albumokba. A 16. század első felében, Wittenbergben kezdődött az arisztokrata szokás polgáriásítása. Az egyetemen megfordulók eleinte könyveik üres lapjaira, később kifejezetten erre a célra készített üres lapú könyvecskékbe írtak be emléksorokat professzoraikkal, majd diáktársaikkal, később mindenkivel, akit tanulmányaik és utazásaik során arra érdemesnek találtak. A 18. századtól már magyarországi diák sem indult útnak emlékkönyv nélkül.

A legtöbbször nyolcadrét alakú könyvecske minden nyelvben másfajta elnevezéssel bír. A németek Stammbuchnak (törzskönyv, származási könyv) nevezik, ami az eredeti funkcióra utal. Latinul *Album amicorum*, ennek fordítása az angol 'friendship album' elnevezés, de angol nyelvterületen 'autograph album'-ként is előfordul. Magyarul az diákemlékkönyv vagy az album elnevezés használatos.

Az emlékkönyvi bejegyzésnek lassanként alakultak ki a műfaji előírásai.¹ (1. kép)

1. kép: Friedrich Schiller Podmaniczky emlékkönyvébe írt sorai 1786-ból

¹ A műfaji elnevezéseket sok ezer emlékkönyvi bejegyzés áttanulmányozása után Wilhelm Weber Schnabel határozta meg. SCHNABEL, 2003.

2. kép: A „Landesvater” hagyomány ábrázolása egy göttingeni emlékkönyvből

A bejegyzés állandó, kötelező eleme az *inscription*-nak nevezett *textura*, azaz szövegrész, amely általában irodalmi vagy bibliai idézet, magvas bölcsesség, szállóige. Nem jellemző, de olykor előfordul, hogy a bejegyző saját gondolatait, érzéseit veti papírra. A *paratextura*, azaz a szövegszerű részbe tartozik a *keltezés*, — a bejegyzés helyének és idejének megjelölése —; a *dedikáció*, amelyben a bejegyző magát és sorait ajánlja az albumtulajdonosnak; valamint maga az *aláírás*, a bejegyző titulusaival. A *függelék* a szövegrészt egészíti ki valamilyen formában. A bejegyző beírhatta saját *jelmondatát* [*devise* vagy *mottó*], esetleg *rajzolhatott* is a könyvecskébe. A 18. századi emlékkönyvi rajzok általában a diákélet egyes mozzanatait ábrázolják, tanulási vagy szórakozási szokásokat, viseletet, ezért a diákmentalitás-történet fontos forrásainak számítanak. (2. kép) A 18. század végén divatba jött az *árnyképrajzolás*, az árnyképek a bejegyző külsejére nyújthatnak információt. (3. kép)

Az emlékkönyvek módszeres gyűjtése a 20. század elején, kultúrtörténeti forrásként való felfedezése és felhasználása viszont csak a 20. század végén indult meg. 1998-ban Wilhelm Schnabel egy globális adatbankot indított, mely az állami és magántulajdonokban lévő albumok bibliográfiai szintű információkkal ellátott digitális nyilvántartása.

3. kép: Podmaniczky sziluettje Berzeviczy Gergely (1763–1822) árnévképgyűjteményéből

Az adatbank, a *Repertorium Alborum Amicorum [RAA]*,² 25.000 albumot alapadatokkal tart számon szerte a világon, és 3700 album esetében a bejegyző neve után is lehet keresni. Ez összességében 267.000 bejegyzést jelent, 2100 digitalizált albumhoz pedig link vezet el.³ Óriási szám, amihez képest a Szegedi Egyetemen 2003-ban Latzkovits Miklós⁴ által indított *Inscriptiones Alborum Amicorum [IAA]* elnevezésű adatbázis jóval szerényebb méretű. Ez a projekt azonban csak hungarica jellegű albumok és hungarica bejegyzések feldolgozásával foglalkozik, ezt viszont teljes mélységben teszi. 2019 végéig mintegy 130 hungarus tulajdonosú emlékkönyv 1560 és 1800 között keletkezett összesen tizennégyezer bejegyzését publikálták az adatbázisban. A bejegyzők közül 6817 magyarországi, 1016 erdélyi és 6232 külföldi származású volt. A felkutatott emlékkönyvek száma jóval nagyobb százharmincnál és a kutatásoknak köszönhetően ez a szám folyamatosan emelkedni fog. Az emlékkönyveket terv és lehetőség szerint digitalizáltatják, hogy a későbbiek során egy repozitóriumban mindenki számára hozzáférhetők legyenek.

² SCHNABEL 1998–2020.

³ A közölt adatok 2019 végi állapotot rögzítenek.

⁴ LATZKOVITS 2003–2020

„Ohne die Stammbücher läßt sich Studenten-Geschichte nicht schreiben.”⁵

Valóban, hiszen az emlékkönyvek lehetőséget adnak életutak, emberi kapcsolatok, műveltség és gondolkodás feltárására, kiapadhatatlan forrást jelentenek a diákmentalitás, a kultúratörténeti és mikrotörténeti kutatások folytatására. Az albumhasználók számára a bejegyzés aktusa mindig különleges jelentőséggel bírt. Az egyetemekre induló fiatal emberek vitték magukkal kis könyvecskéjüket, amelybe mindenkivel, akit arra érdemesnek találtak, emléksorokat írtak be maguknak. A bejegyzők az inscriptioval tudásuk legjavát igyekeztek nyújtani, keresték a könnyed, szellemes vagy épp mély értelmű megoldásokat, bizonyítandó, hogy maguk is valamiféle értelmiségi elit tagjai. Az albumtulajdonos gondolkodásmódja a bejegyzők megválogatásán, a bejegyzők mentalitása az emléksorok tartalmán keresztül követhető nyomon. Az érintettek is tudatában voltak ennek: „*Visszaküldém nekik Albumomat, megtetszik abból, mit jegyzettek fel, mind maga, mind pedig a hoffmestere friss és amabilis ember.*” — írta naplójába Halmágyi István 1752-ban.⁶

Az emlékkönyvet tulajdonosa magánhasználatra, emlékeket gyűjtve vezette. Peregrinációja végén hazatérve az almáriumba vagy a polcra, a Biblia mellé helyezte. Ha a család az ereklyét megbecsülte és generációkon keresztül megőrizte, akkor kéziratként kezelve jó eséllyel közgyűjteménybe vagy értékesebbje magángyűjtőkhöz kerülhetett.

Az albumok és albumbejegyzések korszerű, összehasonlítható feltárását a digitális adatbázisok létrejötte tette lehetővé. Hatalmas mennyiségű forrásanyagról van szó, amelyben nyomon követhető, hogy mikor, hol járt az albumtulajdonos, mit csinált, kikkel találkozott, hogyan gondolkodott és milyen kapcsolatokat épített és ápolt. A mai közösségi médiára emlékeztető, korabeli face-book ez, hiszen az emlékkönyvi bejegyzésekből társadalmi csoportok vagy kisebb közösségek kapcsolati hálója és mentalitása rajzolódik ki.

Az apró részletességgel, tömegesen feltárt adatok jól illusztrálják, hogy miféle tudást, mekkora műveltséganyagot mozgósítottak az egykori bejegyzők az emlékkönyvekbe rótt soraikkal. A texturában idézett szöveg tartalmi és nyelvi megválasztása jól érzékelteti a bejegyző gondolkodásmódját és a világhoz való viszonyát. A magyarok még a 18. század második felében is ókori klasszikusokat és a Bibliát idézték latin nyelvű műveltségük csillogtatására. A németek ekkor már kortárs német költőktől, anyanyelvükön válogattak. Az IAA-ban eddig feldolgozott összes bejegyzés mintegy öt

⁵ „Emlékkönyvek nélkül nem lehet diáktörténelmet írni.” [DENEKE 1938]

⁶ SZÁDECZKY L. (szerk.): *Halmágyi István naplói 1752–53, 1762–69. és iratai 1769–1785.* Budapest, 1906.

százaléka Horatius-idézet. A modernitás hívei a század vége felé előszeretettel angol és francia szerzőket citáltak, ráadásul az idézett szerzők szinte mind a felvilágosodás reprezentánsai voltak. Az arisztokrata előkelőknél a dedikáció is francia, esetleg német nyelvű, míg a kevésbé tehetős, elsősorban teológus diákok körében legtöbbször latin. Magyar nyelvű inscriptio, dedikáció elvétve fordul csak elő, és a nyelvhasználatból az is kitűnik, hogy az anyanyelvi írásbeliségnek még nem alakult ki megfelelő, általános szabályrendszere.

A paratextuális elemekből kiolvasható, hol és mennyi időt töltöttek el a peregrinusok. Nyomon követhető a megjárt út, a kiválasztott útvonal, az adott helyszíneken eltöltött idő. Az elemzett adatok alapján az is megállapítható, hogy a külföldi akadémiákra induló hungarus diákok átlagosan két és fél egyetemen tanultak, egyenként egy-két szemesztert. Ha anyagilag tehetők, szívesen utaztak, hogy megismerjék az ottani világot. Az akadémiták által kedvelt helyek és a felkeresett személyek a feldolgozás során azonnal szembetűnnek. Legtöbbször szükség volt valamilyen ajánló levélre, ezekhez a peregrinusok a már sokat emlegetett informális csatornákon keresztül szerezték be.

Az elmondottak igazolásául két Göttingenben tanult személy, báró PODMANICZKY Sándor és Cseh-Szombaty László peregrinációját szeretném bemutatni. Előbbi társadalmi státuszából adódóan joga iratkozott, de irodalmi érdeklődése emlékkönyveiből azonnal szembetűnik, utóbbi polgárként polgári hivatásra, az orvoslásra készült.

Báró Podmaniczky II. Sándor (1758–1831) 1784–87-ig tanult és utazgatott Nyugat-Európában. A Göttingenben eltöltött két év alatt a szemeszterszünetekben BERZEVICZY Gergellyel bebarangolta Németországot. Járt a Harz-hegységben, Berlinben és a szászországi híres városokban. Tanulmányai végeztével nyugatnak vette útját, járt Franciaországban, átkelt a csatornán és eljutott egészen Manchesterig. Mindezt napra pontosan datálva fennmaradt emlékkönyveiben nyomon követhetjük.

Podmaniczky az előkelők divatja szerint két emlékkönyvet vezetett, egészen pontosan egy bekötött valódi albumot, és egy üres, kora-klasszicista szegélyű emléklapokat tartalmazó mappát. (4.kép) Amikor az előre vásárolt lapok elfogytak, vagy éppen nem voltak kéznél, alkalmi pótlólagos lapokat használt.

4. kép: Podmaniczky emlékkönyvének nyitó lapja

A bejegyzések alapján látható, hogy konkrét célja volt a két albumnak: a bekötöttbe kerültek az értékesnek tartott aláírások: professzorok, tudósok, művészek és magas rangú hivatalnokok autográfjai, míg a külön lapokból álló gyűjteményben általában a göttingeni iskolatársak vagy az útközben meglátogatott barátok, előkelőségek bejegyzései találhatók. Ezek ma a Göttingeni Egyetemi Könyvtár Kézirattárában⁷ találhatóak.

A két album összesen 331 bejegyzést tartalmaz, és Podmaniczky életéhez, kapcsolataihoz, személyiségéhez, tanulmányaihoz nyújtanak eddig nem ismert információkat. Művelődéstörténeti szempontból két igen értékes emlékkönyvről van szó, az egyik⁸ harminckilenc göttingeni professzor, szinte a teljes oktatói kar mellett további harmincöt más egyetemeken tanító professzor autográfját, valamint a 18. század végi német kulturális, tudományos és társadalmi élet legjelentősebb képviselőinek inscriptioit,

⁷ Handschriftabteilung der Niedersächsischen Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen. HANS SUB Cod.Ms.hist.litt. 48ha és 48hb jelzet.

⁸ 48ha

képzőművészek rajzait tartalmazza. Podmaniczky biztos érzékkel lelt rá a legnevesebb személyiségekre. Igyekezett mindenkivel találkozni, aki Németországban ekkor fontos volt, de az album legizgalmasabb és legértékesebb részének mai szemmel mindenképpen az irodalommal, írással, könyvkiadással elkötelezett személyek bejegyzései számítanak.⁹

Az albummal kapcsolatban Goethe, Schiller és Wieland nevét szokás emlegetni, őket Weimarban, illetve Drezdában keresték fel.¹⁰ De nemcsak a három legismertebb német költő, hanem rajtuk kívül Herder, Matthisson, Musaeus és mára elfeledett, de saját korukban híres, összesen huszonhét német író bejegyzése szerepel a két albumban. Németországban a 18. század végén virágzott a könyvkiadás és a könyvkereskedelem, Podmaniczky — albumjainak tanúsága szerint — a szakma tizenhárom reprezentánsát kereste fel, bizonyára tapasztalatokat akart szerezni a rendszer működéséről. Útja során járt a pietista és filantropista oktatási reformok iskoláiban, azok pedagógusaival beszélgetett. A Basedow-féle híres dessauai Philantropinumban az iskola összes tanárának dedikációját begyűjtötte. Az emlékkönyvekből egyértelművé válik, hogy Podmaniczky jogi tanulmányait feladva az irodalom és az irodalomszervezés irányába fordult. Biztosan sok tervvel érkezett haza aszódi birtokára, de a tervekből jelenlegi tudásunk szerint nem sok valósult meg. Aszódi birtokán nyáron, pesti házában télen irodalmi szalont vitt, de a korabeli Magyarországon széles körűvé tenni az irodalom művelést és pártolást ekkor még nem lehetett.

A 48hb jelzetű másik album emléklapjai elsősorban a göttingeni diáktársak inscriptioit tartalmazzák, a száznegyvenegy emléklapból nyolcvanat a diáktársak írtak tele, ez az egy szemeszterben akkor itt tanult diáklétszám tizedét jelenti. Nagy szám, ilyen méretű baráti kört nem lehet fenntartani. A bejegyzések célja nem is ez volt, hanem egyfajta sznobizmus. Ha megnézzük a bejegyzők származását, érdekes kapcsolatrendszer rajzolódik ki. Három herceg, köztük a nassaui trónörökös, tizenkét gróf, négy báró és huszonhat nemesi származású, azaz a bejegyző diákok 52 százaléka előkelő rangú! A két albumban összességében még ennél is több, három herceg, tizenhét gróf, tíz báró és negyvenegy egyéb előkelő található, azaz az összes bejegyző közel egyharmada a nemesség rendjéhez tartozott. Ugyanakkor az összes diákot figyelembe véve ez az arány nem mutatható ki, a nemesek nem

⁹ Podmaniczky emlékkönyveiről részletesen: LATZKOVITS – RAB, 2017. 55–73.

¹⁰ Az emlékkönyvek ismerete nélkül H. BALÁZS ÉVA azt írja, hogy Weimarban nem találkozott Goethevel és Schillerrel, még az okot is tudja, miért nem. GOETHE sorai PODMANICZKY és a vele utazó BERZEVICZY emlékkönyvében viszont kétség nélkül mutatják, hogy a weimari látogatás sikerrel járt. H. BALÁZS 1967.

voltak túlerepresentálva az amúgy előkelőnek számító göttingeni egyetemen. A bejegyző diákok zöme társadalmi állásából következően általában jogot tanult (54), hatan a szintén elegánsnak számító kamaráliát, vagyis gazdaságtant és csupán hat orvos, hat bölcész és hét teológus található közöttük.

Végiglapozva az albumot, azt láthatjuk, hogy Podmaniczkyt mindenütt tárt ajtók fogadták. Pedig bejutni egy-egy neves személyiséghez nem volt könnyű. A rang, az ajánlólevelek, de leginkább a szabadkőműves kapcsolatok segítettek. A felkeresett személyek többsége felvilágosult reformgondolkodása miatt vagy a szabadkőműves páholyok vagy az illuminátus rend tagja volt. Podmaniczky már valószínűleg Pesten vagy Bécsben szabadkőműves lett¹¹, minden bizonnyal a göttingeni páholyba is felvették, de azt biztosan tudjuk, hogy Párizsban a *La Réunion des étrangers* páholyának tagja volt, sőt beszédet tartott ott.¹² A fordító és könyvkiadó Johann Joachim Christoph Bode, a német szabadkőművesség egyik vezető alakja még Weimarban jegyzett be Podmaniczky emlékkönyvébe, és egy későbbi útinaplójában megemlékezett róla. Párizsban találkoztak 1787 júliusában, ahol, mint Bode írja: „*délben felkeresett Podmaniczky és elhurcolt egy páholyba, a d'Amitié-ba.*”¹³ Ez koedukált páholy volt, a szabadkőművesség francia specialitása.

CSEH-SZOMBATY Sámuel (1757–1838)¹⁴ más okból hagyott két emlékkönyvet hátra. Az első, amelyet 1789 tavaszán, röviddel göttingeni tanulmányainak befejezése előtt nyitott, egyszerűen betelt, a hollandiai Utrechtben 1791. június végén újat kellett vennie.¹⁵ A két emlékkönyv 1789. április 15. és 1792. május 12. között született összesen 180 bejegyzést tartalmaz. A bejegyzők 60 százaléka orvos, fele-fele részben professzor vagy praktizáló doktor, köztük nőgyógyász, sebész, városi és tartományi tisztiorvos. Az inscriptiok elsősorban az orvosi hivatással kapcsolatos bölcsességek, 125 latin, 6 görög, 34 német, 10 angol, 3 francia és 2 holland nyelven íródott.

¹¹ Erre nincs adatunk, de feltételezhető, miután a Podmaniczky család férfitagjairól köztudott szabadkőműves orientáltságuk. Erről H. BALÁZS 1967. Egyébként kőműves tagság, fokozat nélkül nem is tarthatott volna beszédet Párizsban.

¹² BENDA, 1957.

¹³ SCHÜTTLER, 1994.

¹⁴ CSEH-SZOMBATY Sámuel (1757–1838) komáromi református polgárcsaládból származott. Pozsonyban és Debrecenben és a pesti egyetemen tanult, majd 1786-ban a göttingeni egyetemen immatrikulált. Orvosdoktori címet a bécsi egyetemen szerzett 1790-ben, ezt követően másfél éves nyugat-európai tanulmányútra indult. Hazatérve Pesten telepedett le, és 1838-ban bekövetkezett haláláig különböző orvosi tevékenységet folytatott.

¹⁵ „Amicis et Fautoribus D.D.D.Samuel Cseh-Szombaty, Hungarus, Trajecti ad Rhen, a 1791.d.23Juny” írta saját kezűleg az album kezdő oldalára. Cseh-Szombaty mindkét emlékkönyve valamint útinaplója a Debreceni Református Kollégium könyvtárában D 693, 694 és 695. szám alatt található.

Cseh-Szombaty orvosnak készült, az ő emlékkönyvei egészen más jellegű mentalitásról tanúskodnak. Ő medikusokkal barátkozott, kórházakban, klinikákon járt, találkozott a kor neves orvosprofesszoraival, megismerte a legújabb kutatási eredményeket és azok gyakorlati alkalmazásának lehetőségeit, gyógyítási módszereket és technikákat, orvosi gyakorlatot akart szerezni. Készült orvosi hivatására, melyben tudása legjavát szerette volna nyújtani. Peregrinációja során szakmai kapcsolatokat szőtt, ezeket hazatérve tovább ápolta. Emlékkönyvei jó források arra nézve is, kik számítottak a medicina legnevesebb szakembereinek a 18. század végi Németországban, Hollandiában és Angliában, és ezek az emberek hogyan gondolkodtak.

Cseh-Szombaty első emlékkönyvét 1789. április 15-én Braunschweigenben nyitotta, pedig ekkor már két és fél éve Göttingenben tartózkodott. A szemeszterszűnetet kihasználva, sok diáktársához hasonlóan útnak indult, hogy az egyetemen eddig kapott ismeretei mellé a németországi betegellátásról, annak intézményeiről tapasztalatokat, illetve a későbbiek során hasznosítható kapcsolati tőkét szerezzen. Kilenc napot időzött Braunschweigenben, ami a gyakorlati orvoscépzés szempontjából nevezetes hely volt. Az itteni bejegyzők egytől egyig a városi kórház és a seb orvos-képző Collegium Carolinum orvosai voltak. Berlinben az ásványtan tudósait látogatta meg, hiszen az ásványok, a vegyészet és a laboratóriumok világa is elengedhetetlen ismereteket jelent egy orvos számára. Hallét és Lipscht megjárva tért vissza még egy szemeszter erejéig Göttingenbe.

A göttingeni keltezésű inscriptiók mind ennek a szemeszternek a végén, 1789. szeptember-októberben kerültek az emlékkönyvbe. Ez volt a szokás általában, a távozó körbevitte albumát, emlékként beíratott valamit közeli diáktársaival, tanáraival. Harmincöt inscriptio göttingeni keltezésű, tizenhárom a professzori kar tagjainak, tizennégy magyar és nyolc német diáktársaknak a bejegyzése. A professzori autográfok mutatják, hogy kinél tanult a diák, a bejegyzés tartalma pedig a kettőjük közötti kapcsolat minőségére utal. Az orvosi kar hét kinevezett professzora¹⁶ közül egyedül Richtertől nem találunk bejegyzést. A dátumok szórtak, azt jelzik, hogy Cseh-Szombaty az aláírásokat nem sietősen, hanem egy-egy látogatás alkalmával gyűjtötte be. A filozófiai kar öt professzorára a bejegyzések keltezése alapján egy-egy nap jutott. Minden bizonynyal a szokásos vizit, teázás a professzorok otthonában, amit április és október táján a búcsúzó diákok számára tartottak. Cseh-Szombaty a könyvtár állandó olvasója lehetett, mert a könyvtár összes munkatársától találunk bejegyzést az albumban. Göttingenben lehetett angol

¹⁶ Blumenbach, Fischer, Gmelin, Murray, Richter, Stromeyer, Wrisberg. In: EBEL, W.: *Catalogus Professorum Gottingensium 1734-1962*. Göttingen, 1962.

tanulni, az angoltanár Pepin angolul kívánt sok sikert az élethez *“all your undertaking”*. Pepin autográfja arra utal, hogy Cseh-Szombaty tudatosan készült a későbbi angliai utazásra, nyelvtudását szorgalmasan fejlesztette.

Az albumokban kevés a diákbejegyző, a fehér oldalakat a híres orvosoknak, professzoroknak tartotta fenn. Cseh-Szombaty göttingeni baráti körébe idősebb, tanult és tapasztalt medikushallgatók tartoztak, az itt bejegyző német diákok szinte valamennyien medicinát tanultak és hasonló korúak voltak vele. A honfitársakkal más volt a helyzet. Az albumbejegyzések azt mutatják, hogy szinte kivétel nélkül minden Göttingenben tartózkodó hungarus beírt az első emlékkönyvbe, a hosszabb ideje itt tanulók,¹⁷ az éppen szintén búcsúzkodók¹⁸ és az alig pár napja érkezettek is.¹⁹ Két erdélyi gróf, elszegényedett köznemesi ifjak, polgárok, reformátusok és evangélikusok, szlovák, magyar és német anyanyelvű hungarusok alkották a göttingeni magyar nációt. Nem volt válogatás sem szak, sem vallás, sem anyanyelv, de még társadalmi státusz tekintetében sem, mindenki tagja volt a „hungarus peregrinus hálózatnak.”

Az emlékkönyvből pontosan nyomon követhető, hogy 1789 végén Jéna, Drezda és Prága érintésével érkezett Bécsbe. Innen az orvosdoktori címet megszerezve, 1790 karácsonyán nyugat-európai tanulmányútra indult. Minden városban,²⁰ ahol megfordult, felkereste az egyetem orvosi karát, az egyetemi klinikát, az orvosi-sebészeti kollégiumot, a botanikus kertet, az anatómiai teátrumot, fizikai szertárakat, kémiai laborokat, természettudományos gyűjteményeket, a városi és katonai kórházakat valamint a könyvtárakat. Naplójában leírta a kórházak állapotát, felszereltségét, a műtéteket, melyeken részt vett, az eseteket, melyeket látott, az orvosi oktatás színvonalát, ehhez albumában gyűjtötte emlékként és kapcsolattartásként az inscriptioakat. Akikkel a naplója tanúsága szerint találkozott, azoknak az autográfjait az emlékkönyvekben mind megtaláljuk.²¹

A bejegyzők fele Göttingenben tanult, ez az arány az úton felkeresett összes emlékkönyvi bejegyzőre érvényes. Lehet úgy értelmezni, hogy Göttingen a kapocs, amely mindenkit mindenkivel valahogy összeköt, de lehet

¹⁷ Ribini, Pataki, Nitsch, Schedius, Kovács

¹⁸ Martiny, Sátor, Szalai

¹⁹ Imreh, Katona, Kendeffy, Rhédey és Wásárhelyi

²⁰ Az emlékkönyvek és a napló alapján megállapítható, hogy hosszabb időt töltött Erlangenben, Bambergben, Würzburgban és Mainzban. Hollandiában Utrechtben és Amszterdamban időzött hosszabban, majd Angliában, elsősorban Londonban töltött nyolc és fél hónapot.

²¹ Ezt a második peregrinációt az *Orvosi Hetilapban* részletesen publikáltam. RAB, 2015.

úgy is, hogy a göttingeni orvoscépzés látta el a Német Birodalom egyetemeit orvosprofesszorokkal.

Cseh-Szombaty még göttingeni tartózkodása alatt, 1789-ben felvételt nyert a *'Zum goldenen Zirkel'* páholyba, áprilisban inasként, ugyanez év októberében legényként majd mesterként jegyezték be.²² Biztos, hogy ezek a kapcsolatok segítettek, látták el ajánlólevelekkel, és ennek köszönhetően nyíltak meg előtte ajtók és lehetőségek, hiszen a 18. század végi európai orvostársadalom zöme szabadkőműves volt. A páholyokban nem volt vallási megkülönböztetés és az informális hálózat szakmai téren is működött. Míg napjainkban inkább a gyanakvás, a 18. században sokkal inkább az elfogadottság övezte ezt a mozgalmat, amelyhez uralkodók, főrendek, és különösen a jobbítás szándékától vezérelt honorácior értelmiség csatlakozott nagy számban.

Alba amicorum – as the social network in the 18th century

„Without friendship albums (alba amicorum), there is no way to write the history of the students.” Friendship albums were books specially made for students with blank pages only. Students asked their professors, fellow students and men of mark to add notes in these books. In the 18th century virtually no Hungarian student left home to abroad without this.

Friendship albums represent the contemporary social ties, curriculums, culture and mentality. One can follow up the journeys of the owner, what he did, who he met, the way his friends were thinking, what kind of relationships were important to him. From the point of view of the modern sociology, these albums show social networks.

CSEH-SZOMBATY's (1757–1838) so far unpublished alba amicorum and his travel journal provide wealthy information about the practical knowledge could be learned during his studies abroad, characteristics of medical training, patients' treatment, quality of German hospitals of the late 18th century, where the most famous doctors worked and reflect the physicians' network of relationships. The connection of the aristocracy can be found in the friendship albums of Sándor II. PODMANICZKY (1758–1831). The entries in the albums show the diversity in the literary and publishing network of the late 18th century in Germany.

Keywords: students abroad, social network, friendship album, health care in the 18th century, mentality

²² FUTAKY, 2007

Irodalom

- [1.] BENDA, K.: A magyar jakobinus mozgalom iratai, Budapest, 1957.
- [2.] DENEKE, O.: Göttinger Studenten-Orden, Göttingen, 1938.
- [3.] FUTAKY I.: Göttinga. A göttingeni Georg-August-Egyetem magyarországi és erdélyi kapcsolatai a felvilágosodás idején és a reformkor kezdetén, Budapest, 2007.
- [4.] H. BALÁZS É.: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus, Budapest, 1967.
- [5.] LATZKOVITS M. (szerk.) Inscriptiones Alborum Amicorum, 16–18. századi hungarika jellegű albumbejegyzések adatbázisa. Szeged, 2003–2020, DOI: 10.14232/iaa
- [6.] LATZKOVITS M. – RAB, I.: Az Inscriptiones Album Amicorum és Podmaniczky Sándor (1758–1830) emlékkönyvei. In: Gurka, D. (szerk.): A báró Podmaniczky család szerepe a 18-19.századi magyar kultúrában. Budapest, 2017. 55–73.
- [7.] RAB, I.: Egészségügyi ellátás Nyugat-Európában a 18. század végén Cseh-Szombaty Sámuel útinaplójának tükrében. Orvosi Hetilap 156 (2015): 29, 1186–1194.
- [8.] SCHNABEL, W.W.: Das Stammbuch: Konstitution und Geschichte einer Textsortenbezogenen Sammelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts, Tübingen, 2003.
- [9.] SCHNABEL, W.W. (Hrsg): Repertorium Alborum Amicorum. Internationales Verzeichnis von Stammbüchern und Stammbuchfragmenten in öffentlichen und privaten Sammlungen, Erlangen-Nürnberg, 1998–2020

Képjegyzék

1. Friedrich SCHILLER Podmaniczky emlékkönyvébe írt sorai 1786-ból. A fiatal költő WIELAND Musarionjából vett idézete a legidősebb weimari klasszikus iránti tiszteletét tükrözi. A bejegyzés a formai és műfaji előírásokat tükrözi: inscriptio (textura) dedikáció, aláírás és a dátumblokk (paratextura). PODMANICZKY Schillerhez szabadkőműves kapcsolatok révén jutott el. [feldolgozva IAA, 8945]

2. A „Landesvater” hagyomány ábrázolása egy göttingeni emlékkönyvből. A diákok kalapjukat a kardjuk hegyére tűzték, ezzel szimbolizálták összetartásukat. [*Stammbuch von Levin Joachim von Barner*, Stadtarchiv Göttingen, Stabu 085]
3. PODMANICZKY sziluettje BERZEVICZY Gergely (1763–1822) árnyképgyűjteményéből. A képet feltehetően Berzeviczy készítette. Magántulajdonban, közli [WAGNER, Erika – JOOST, Ulrich: *Göttinger Profile zwischen Aufklärung und Romantik. 41 Silhouetten gesammelt von Gregorius Franz von Berzeviczy in Göttingen 1784-1786*. Neustadt, 2011.]
4. Podmaniczky emlékkönyvének nyitó lapja. „*Amicis et Fautoribus sacrum esse vult – Baro Alex Podmaniczky*” [HANS SUB Cod.Ms.hist.litt. 48ha]